

Ismertetések és bírálatok.

Le Monde Oriental. Archives pour l'histoire et l'ethnographie, les langues et littératures, religions et traditions de l'Europe orientale et de l'Asie — publiées par K. F. JOHANSSON, K. B. WIKLUND, J. A. LUNDELL, K. V. ZETTERSTÉEN. Vol. I. Fasc. 1. in 8° p. 86. Uppsala, Akadem. Bokhandeln, 1906. Prix du volume (env. 256 p.) 8 Kr., 9 Mk.

E füzettel egy a modern nyelvtudomány színvonalán álló új folyóirat indul meg, a melyben a szerkesztők a skandináv országok és a külföld specialistáinak közreműködésével a czímbe megjelölt körből szaktanulmányokat s más, részint a nagyközönségnek, részint a közelebb álló szakköröknek való kivonatos és tájékoztató cikkeket akarnak nyújtani. A cikkek valamelyik skandináv v. francia, angol, német nyelven jelennek meg; a svéd, dán és norvég nyelvű cikkeket francia, angol vagy német kivonat kíséri. Az 1. füzet tartalma: A. CHRISTENSEN, Un traité de métaphysique de 'Omar Hayyām. J. CHARPENTIER, Zur indischen Wortforschung. Etymologische und exegetische beiträge. K. B. WIKLUND, Finnisch-ugrisch und indogermanisch. K. V. ZETTERSTÉEN, Ibn Sa'd oek hans arbete Kitáb et-Tabagát el-Kebír (angol nyelvű tartalmi kivonattal). E. A. MEYER, Der musikalische wortakzent im japanischen.

A többi cikk ismertetését másoknak, illetőleg másokra hagyva, ezúttal csak WIKLUND cikkével szándékozom behatóbban foglalkozni.

N. ANDERSON 1879-ben megjelent «Studien zur vergleichung der indogermanischen und finnisch ugrischen sprachen» cz. munkájában arra a következtetésre jutott, hogy a finnugorok és az indoeurópaiak nyelvi rokonsága idővel teljes bizonyossággal ki lesz mutatható. Etymologiai egyeztetései nagy részben elhibáztak ugyan, mert a mennyiben valóban van valami összefüggés, ez átvételen alapul (így a finn *kirves* «fejsze» bizonyosan < litv. *kirvis*), ellenben nagybecsűek az ő morphologiai egyeztetései, a melyek minden kritikát kiállottak s a melyeknek alapján SWEET «History of language» cz. művecskéjében nagy hévvel, de nem mindenütt egyforma biztossággal tör lándzsát a

finnugor és az idg. nyelvek eredeti rokonsága mellett. Föltevésének korolláriuma az, hogy a többi ú. n. ural-altaji nyelvek is, talán a japán is, rokonai az idg. nyelveknek, a mely nézetét újabban HOLGER PEDERSEN dán tudós is osztja. Ez az egész föltevés a finnugor táborban nem igen talált rokon-zenves fogadtatásra; mivel azonban újra meg újra fölmerül, hozzá kell fogni a megoldásához, már a mennyire ez ma lehetséges. A probléma természetesen az indogermanistákat is érdekli, s ezen érdeklődés felkeltésére és fokozására szükséges az eddigi tényeket és bizonyítékokat a modern finnugor nyelvtudomány követelte módosításokkal s néhány új eset és szempont érvényesítésével összefoglalni.

Az ural-altaji nyelvek szerkezete. STEINTHAL felosztása szerint vannak «formsprachen» (a minők az idg. nyelvek) és «formlose sprachen» (a melyek közé az ural-altaji nyelvcsoporthoz tartoznak). Hosszú vita után kitűnt, hogy ez a «formlosigkeit» üres frázis.

Kétségtől úgy van. Ennek az ú. n. «lélektani» osztályozásnak az alapja sokkal titokzatosabb, hogysem rá építeni lehetne; nyelvtörténeti szempontból különben is hasznavehetetlen, mert hiszen «formsprache» a kínai is, a melynek azért semmi köze az idg.-hoz, és ragozó «formlose sprache» a bantu is, a nélkül hogy az ural-altaji csoporttal összefüggne. Éppen olyan értéktelen az alább többször érintett «morphologiai» osztályozás, a melynek értelmében az ural-altaji az «agglutináló», az idg. a «flexiós» nyelvek közé tartozik, mert ez sincs tekintettel a materiális rokonságra, a nyelvek történeti összefüggésére és fejlődésére; «agglutinatio» és «flexio» között különben in principio semmi különbség sincs, mert a «flexiós» nyelvek állítólagos karakteristikonak, «a gyökér belső elváltozása», bizonyosan másodlagos fejlemény. Azonkívül a modern finn is a «flexiós» nyelvek közé sorolandó (SWEET, Hist. of language 63. HIRT, Die Indogermanen 70). Végül: két nyelv v. nyelvcsoporthoz tekintetében azonos lehet, a nélkül hogy genealogiai összefüggésben volna egymással: a sémi pl. «flexiós», mint az idg., de ezen az alapon senki sem merné a két csoport rokonságát vitatni. Megfordítva: egy és ugyanazon nyelvcsoporthoz tagjai időnként folyaman annyira eltérő módon fejlődhetnek, hogy egészen más morphologiai kategóriába kellene őket sorozni: így szerkezet szempontjából a mai angol közelebb áll az «izoláló» kínaihoz, mint a «flexiós» idg.-hoz (HIRT, Idg. 89) s szakértők szerint az egytagú és flexio nélkül való kínai valamikor többtagú és flexiós nyelv volt (SÜTTERLIN, Wesen der sprachlichen Gebilde 7. DELBRÜCK, Grundfragen 47). Formális elvekből tehát genealogiai összefüggés tekintetében természetszerűleg semmi sem következhetik, sem pro, sem contra. Ha tehát «formlos» volna is az ural-altaji nyelvcsoporthoz, azért még

mindíg lehetne az idg.-nak rokona; de csak azért, mert «formsprache», nem kell vele szükségkép összefüggésben lennie.

Hangrendi illeszkedés (magánhangzó-harmónia). Az ural-altaji nyelvek összetartozásának egyik legfőbb bizonyítéka mindig a hangrendi illeszkedés volt, a melyről föltették, hogy mindezen nyelvekben megvan s hogy grammatikai formaképző eszköz, a voltaképeni szóegység megteremtője. Valósággal azonban nem egyéb, mint tisztán hangfiziológiai folyamat, a mely később bizonyos grammatikai szerephez jutott, s nem is valami különösen jellemző vonásuk e nyelveknek, mert néhol, pl. a lappban, a permi nyelvekben és az osztjákban, nyoma sincs, másutt pedig, a hol manapság megvan, pl. a finnben, korábban nem volt annyira kifejlődve (még ma is: *elo* [nem: *eló] «élet», *elukka* [nem: *elajkkä] «barom»). Ezért könnyen meg lehet, hogy ez a fonetikai jelenség, legalább finnugor területen, csak e nyelvek külön életében lépett föl; az meg éppen bizonyos, hogy mint általános fonetikai tünemény a finnugor és idg. nyelvek rokonsága ellen bizonyítékul föl nem használható.

A magánhangzó-harmónia lényegében előreható hasonulás. Az idg.-ban ugyan a hátraható hangzóhasonulás a túlnyomó, de az előreható hasonulás is előfordul, s természetesen mind a kettő másodlagos fejlemény. A fentebbiek alapján az lehet a finnugorban is. Az persze nem igen valószínű, hogy az egyes nyelvekben függetlenül fejlődött ki. Nem lehetne-e török hatásra gondolni, a mely finnugor területre jutva lassankint elgyöngült? Bármint legyen, igen valószínű, hogy a hangrendi illeszkedés az idg. rokonság fölvetelének nem akadályá.

Hangsúly. MISTELI szerint az idg. hangsúly «a szóegység érzéki hordozója», noha helye nem annyira grammatikai, mint hangmechanikai viszonyoktól függ. Az ural-altaji ellenben mindig a legelő álló gyökérnek juttatja a hangsúlyt s csakis materialiter, a tartalom feltüntetésére használja, az alaki elemeket pedig lehetőleg csonkítatlanul a gyökér után sorakoztatja s a szóegység megteremtésére a hangzóhasonulás tökéletlen eszközához folyamodik. Igazolatlan állítások. Az ősi «ural-altaji» hangsúly helye ma még teljesen ismeretlen: a török nyelvekben a főhangsúly az utolsó szótagon van, a finnugor nyelvek közül csak a finn, lapp és magyar hangsúlyozza rendszerint a gyökérszótagot stb. Másrészt kétségtelen, hogy az «ural-altaji» hangsúly is «a szóegység érzéki hordozója» volt, s a lehetőleg csonkítatlan alaki elemeknek a magánhangzó-harmónián alapuló laza agglutinálása minden bizonyíték híjával van s nem sokkal több fantasztikus mesénél.

Bármint álljon a hangsúly dolga a mai finnugor nyelvekben, a mai viszonyokból az ősalapotokra következtetni lehetetlen. Az idg. nyelvek terén legalább valóságos hangsúly-forradalmak zajlottak le: a zenei accentus és a szabad idg. hangsúly pl. az ős-italiaiban expira-

torikus és az első szótaghoz kötött hangsúlylá vált; a zenei accentust azonban még az idg. közösség idejében expiratorikus hangsúlynak kellett megelőznie, a mint ezt a quantitativ ablaut minden kétséget kizáró módon tanúsítja; az ós-italiai első szótaghoz kötött hangsúlyt pedig később az utolsóelőtti szótag quantitativához igazodó hangsúly váltotta föl stb. A hangsúly tehát olyan ingadozó tényező, hogy azonosságából rokonságra, különbözőségéből az ellenkezőre következtetni teljesen jogosulatlan eljárás. Az agglutinatio és a flexio kérdéséről már föntebb volt szó; ismételjük, hogy a morphologiai structura nem lehet következtetések kiindulópontja sem negativ, sem pozitív irányban.

Fokváltakozás (stufenwechsel). Ez a finn és a lapp nyelvből ismeretes jelenség nem bizonyít az idg. örököség ellen, sőt akkor sem bizonyíthatna, ha valamikor az összes finnugor nyelvekben is megvolt volna, sőt ha finnugor-szamojéd ősidőkből származnék is. Ezt a váltakozást ugyanazon fonétikus viszonyok idézték elő, a melyeknek okozata a VERNER-féle törvény szerint jelentkező ós-germán mássalhangzó-váltakozás.

Eltételezve attól, hogy a finn-lapp fokváltakozás topografiai és kronológiai viszonyai nincsenek egészen tisztázva, maga a párhuzam sem teljesen megnyugtató: a germán mássalhangzó-váltakozás egyegyedül a főhangsúly helyétől függ (gót *fadar*: idg. *pätér*, de gót *brōþar*: idg. *bhrätör*; ófn. *zēh*: ói. *didēša*, de *zigum*: ói. *didisimá*), míg a finn-lapp váltakozásnál azon fordult meg a dolog, hogy nyílt volt-e az utolsó szótag vagy zárt, a mely esetben mellékhangsúlyval lehetett ellátva (finn *akka* «öreg asszony», de *akat* «öreg asszonyok», *tupa* «szoba», de *tuvassa* «szobában»). Ha ez a párhuzam nem állná meg a helyét, más támaszték után kellene nézni, mert e jelenség sokkal idegenszerűbb, hogysen egy «általános fonétikai törvény» hatása lehetne. Ennek ellenére másodlagos fejleménynek látszik.

Apophonia (ablaut). Mióta az idg. ablaut már nem «belső flexio», a finnugor nyelvekkel való rokonság ellen föl nem hozható; jelenségei általános, bár részben még homályos fonétikai folyamatokra mennek vissza. Külömben egészen hasonló ablautok, a melyeknek okai még ismeretlenek, a finnugorban is vannak.

Az idg. ablaut (legalább a quantitativ ablaut: *abstufung*) oka ismeretes: az expiratorikus hangsúly; ha a finnugor ablaut oka nem ez, illetőleg ismeretlen, a két ablaut *aligha lesz «egészen hasonló», s e hitebben Gombocz értekezése és élőszóval nyújtott felvilágosítása sem igen tudott megingatni. Egy másik különbség az volna, hogy az idg. ablaut a jelentés szolgáltatásban áll, sőt nem ritkán az egyetlen meg-*

külömböztető jegy (gör. *λείπειν*: *λείπειν*; lat. *venit*: *vēnit*; úfn. *wir geben*: *wir gaben*). Ez különben egészen mindegy: az ablaut semmi esetre sem ősidg. jelenség, s így a finnugor és idg. ősrakosság fölvételét éppúgy nem gátolhatja, a mint megfordítva az idg.-ségi ősrakosság elméletét a sémi ablaut nem bizonyíthatja.

Suffixum. Az alaktan terén igen sok az egyezés; van persze különbség is, de olyasmi, a mi in principio eltérne, aligha. A tőképzés és a flexio az idg. nyelvekben főképpen, a finnugorban, úgy látszik, kizárólag suffixumok segítségével jött létre. Hogy ezek önálló szavakból származtak, az az idg.-ban csak szórványosan volt kimutatható. Éppen így áll a dolog a finnugorban is: korábban azt hitték ugyan, hogy az összes járulékok önálló szavak, a melyek csak lazán vannak a fő szóhoz agglutinálva; ilyesmi azonban voltaképpen csak a magyarban mutatható ki elvétele s csak újabb alakulásokban (vö. *-ben*: *bennem*, *-ből*: *belől* stb.); általában lehetetlen bebizonyítani, hogy egy finnugor suffixum önálló szóból keletkezett. Nyilvánvaló ugyan, hogy pl. a lp. *addam*, f. *annan* «adok» ragja és a *mon*, *minä* személynévmás valamiképpen összefügg, de hogy miképpen, azt éppoly lehetetlen kimutatni, mint pl. azt, hogy a g. *διδωμι* ragja a megfelelő idg. névmásnak valamely alakjából keletkezett.

Hogy a tőképzés és a flexio az idg. nyelvekben főképpen suffixumok segítségével ment végbe, az olyan morphogonikus állítás, a mely éppen nem értetődik magától; ennek vizsgálata azonban messze vinne főcélunktól. Mindenesetre ajánlatos mindig szem előtt tartani, hogy a «suffixum» abstractio, mégpedig a legveszedelmesebbek egyike, a mely jogosulatlan képzetek előtt ajtót-kaput tár, miért is kívánatos volna, hogy a használatból egészen kiszoruljon. Hogy miképpen függ össze a sg. 1. *-m* suffixuma a megfelelő személynévmással, az a mi problémánk megoldása szempontjából megint egészen közömbös; ez az összefüggés különben minden valószínűség szerint csak látszat (l. alább).

Præfixum. Használata a finnugorban késői keletű és ritka. A magyarban előforduló adverbium + verbum típus «nem valódi» összetétel (vö. *kijár*: *nem jár ki*). A lívben lett præpositiós összetételek vannak, pl. *ap-tagg* «beschlagen» = lett *ap-kalt*.

Czélunk szempontjából ez mind irrelevans, kivéve talán az utolsó észrevételt (l. alább).

Reduplicatio. A tőképzés és a flexio terén az idg.-ban nagy szerepet játszik. A finnugorban meglehetősen közönséges a szó-kettőzés (pl. m. *sitteg-suttog*, *tarka-barka*), de sohasem eszköze a ragozásnak vagy a tulajdonképpeni szóképzésnek. A részleges reduplicatióra

csak olyan intenzív képzések szolgálnak példakul, mint finn *työpö-tyhjä, täpö-täysi, ypö-yksinään* «egészen üres, tele, egyedül». Ilyesmi a török nyelvekben is van. A különbség tehát az idg. és finnugor nyelvek között nem elvi, csak fokozati: a reduplicatio az idg.-ban a fejlődésnek magasabb fokán áll.

Az idg. részleges reduplicatio «fokozati» különbsége ugyan igen lényeges különbség, főleg mert azonkívül a szó- és paradigma-képzés szolgálatában jelentkezik; ez azonban még nem szükségképpen akadály a ősrakonság fölvetelésének, mert az idg. és a finnugor nyelvcsalád közötti esetleges kapcsolatot igen korai időkre tehetjük, azokra az időkre, a mikor még reduplicatio helyett ennek valószínűleg őse, a szó-ismétlés uralkodott. Mivel viszont a szó-ismétlés különböző célok szolgálatában az egész világon el van terjedve (SWEET, i. m. 47. SÜTTERLIN, i. m. 86—87.), magában véve semmiféle genealógiai kapcsolatnak nem bizonyítéka.

Névszói töképző suffixumok. Alak és jelentés tekintetében hasonló suffixumokat tüntetnek föl a következő kategóriák: 1. nomina actionis: *-m, -n + voc. vö. idg. -mo-, -mä-, pl. m. dóm, vog. ülöm* «álom», f. *kuolema* «halál»: lat. *fumus, fama*. — f. *-minen*: vö. idg. *-men-*, pl. f. *meneminen* «menés»: lat. *semen*. — *-n + voc. vö. idg. -no-, -nä-, pl. f. kohina* «zúgás», inf. votj. *niñni*, m. *menni*: lat. *somnus*, gót *itan*. — *-t v. -d + voc. vö. idg. -tu-, -d-, pl. inf. f. eläü < *eläžäk*, lp. *ellet* «élni», osztj. *mendaga, mendai* «menni»: lat. *adventus*, ószl. *vražida* «feindschaft». — 2. nomina actoris: *-i, -j, -j + voc. vö. idg. -ijo-, -io-, pl. m. játszi, md. salaj* «tolvaj», f. *ostaja* «vevő»: ói. *yújyas*, «verbunden», gör. *ἄρισ*. — *-p, -b, -v + voc. vö. idg. -ues-, -uos-, -us-, -uet-, -uot-, pl. vog. minpä, mənəp, f. menevä* «menő»: ói. *vidväs* «wis-send», gót *weitvōds* «zeuge». — 3. adjectiva: *-da vö. idg. -to-, pl. f. kepeä < *kepedä, lp. gæppad < *gæppada* «könnyű», m. *hallott. vārt* (a honnan: *hallottam* stb.; dentalis praeteritumok távolabb eső uralaltaji nyelvekben is vannak): lat. *inclutus, amatus*. — denominativa: *-ŋ, -n, -i < ni vö. idg. -no-, -ino-, -eino-, pl. eser. küän, md. Kevin* «köves», f. *suolainen* «sós», lp. *guollai < *guollāni* «halban bővelkedő»: lat. *aenus, faginus, divinus*. — superlativa: f. *-ima-, lp. -(i)mus vö. idg. -mmo-, -mo-, pl. f. pahin* «legrosszabb», lp. *buöremus* «legjobb»: lat. *summus, maximus*.

Közöltem az összes kategóriákat (a példákat csak szemelvényesen), hogy az olvasó a hasonlóság fokáról alaposan tájékozódhassék. Ítéletet alkotni a dologról igen bajos. Annyi bizonyos, hogy a hasonlóság nem valami szembeötlő. A magánhangzók, mint látjuk, nincsenek (s talán nem is lehetnek) tekintetbe véve, úgyhogy a megfelelés a legjobb esetben csak a mássalhangzókra terjed ki. Ámde pusztán más-salhangzók édes-keveset bizonyítanak, mert hiszen az idg.-ban *p* és *b*

kivételével — s még ez is kérdés — bármely mássalhangzó állhat suffixumok élén s ezeknek elvégre valamiféle mássalhangzóval csak kell kezdődniök; a suffixumzáró mássalhangzók szintén nincsenek figyelembe véve (pl. a finnugor *-p*, *-b*, *-v* + voc. suffixummal idg. *-ues*-, *-uet*- van párhuzamba állítva, holott alak, de jelentés tekintetében is sokkal közelebb állana az egész idg.-ságban elterjedt s rendkívül változatos jelentésű, többek között verbalis adjectivumokat is nagy számban képező *-uo*-: ói. *jīvās*, lat. *vīvos*, ir *bīu bēo*, gót *qius*, litv. *gyvas*, ószl. *živъ* «vīvus»). Igaz, hogy ezeknek a pusztá mássalhangzóknak látszólag ugyanazon jelentéstani értékük van; de a felhozott példák nem éppen és nem mind meggyőzőek: pl. idg. *-io*-, *-iō*- nem nomen actorisok képzője, hanem verb. adjectivumokat képez, a melyeknek jelentése jobbára gerundivumi (óí. *yájyas*, gör. *ἀγιος* «venerandus», lat. *eximius* «eximendus»); v. pl. a superlativus suffixuma a finnben és a lappban a sorszámneveknél nem szerepel, az idg.-ban azonban éppen azokon fejlődött ki (BRUGMANN, *Grr.* II, 1². 163.) stb. Hogy különböző hanganyagú suffixumok utóbb összeeshettek, az oly ismeretes dolog, hogy példákkal jóformán fölösleges megvilágítani: az idg.-ban pl. a sorszámnevek részben dentalissal vannak karakterizálva (óí. *pañcathas*, av. *puxdō* «quintus», gót *saihsta*, *niunda* stb.), mint a legtöbb finnugor nyelvben (m. *negyed*, vog. *nilit* stb.), ahol azonban a «képző» *n* + dentalis lesorvadt maradványa (vö. f. *neljante*-). A véletlen összeesések sem tartoznak a lehetetlenségek közé; ilyen: hottentotta *gorab* «corvo»: gör. *χόραφος* «valami madár» (cf. *χόραξ*), a mely szavakban a labialis állatnevek karakteristikona (vö. még lat. *columba*, ószl. *goląbъ* stb.). Vékony lehetőség végül, de nem egészen lehetetlen, hogy egyik-másik finnugor v. idg. suffixum allophyl befolyásnak köszönheti alakját; így lehet, hogy a görögök oly szavaknak, mint *ἐπέβινθος* suffixumát (cf. *ἄροβος*, lat. *ervum*) a prähistorikus autochthon őslakosságtól kölcsönözték (KRETSCHMER, *Einl. in die Geschichte der griechischen Sprache*, 404. HIRT, *Handbuch*, 25.); SWEET (i. m. 118.) szerint oly esetekben mint finn *parmas-na* «in (the) bosom» (nom. *parma*) a végső s olyan idg. jövevényszók hatása alatt maradt meg, mint *kuningas* «király», *kaunis* «szép». Látnivaló: a talaj nagyon ingatag, a bizonyítás rendkívül nehéz.

Nem. A finnugorban hiányzik. Ez azonban nem lehet bizonyíték az idg. nyelvekkel való rokonság ellen, mert a genus fogalma ezekben másodlagos fejlemény.

Ez igaz. Szépen mutatja ezt pl. az idg. karmadhāraya összetétel-típus, a melyben t. i. az első tag a másodikkal jelzői, értelmezői v.

hasonló viszonyban van: ha ugyanis az első tagban álló melléknév a második helyen álló névszó jelzője, akkor masc.-neutr. töformában jelentkezik, még ha a második tag nőnemű is (tehát: *ἀχροπολις*, nem: *ἀχροπόλις). Megjegyzendő, hogy mivel genus az összes idg. nyelvekben van, hiánya ősnyelvi (ursprachlich), nem alapnyelvi (grundsprachlich) jelenség (az egészhez vö. JACOBI, Compositum und Nebensatz, 1. 3—4., 107—108.). Ez igen fontos kronológiai mozzanat: ha t. i. a finnugor és idg. nyelvcsaládot genealógiai kapcsolatba akarjuk hozni, összefüggésüket beláthatatlan régi időkből kell kelteznünk, a mikor t. i. a két nyelvsoportot jellemző, nevezetesen a flexiók sajátosságok még nem lehettek kifejlődve. Ennek pedig az volna a korolláriuma, hogy az esetleges ősrégi egyezéseknek csaknem kizárólag lexikális jellegűeknek kell lenniük, — oly következtetés, a melyet a flexio vizsgálata, a mint azonnal meglátjuk, megerősít.

Declinatio. Mind a két nyelvcsaládban ragokkal történik. A többes és a csak szórványosan előforduló kettős szám jelei a tő és az esetragok között állanak, mely utóbbiak általában minden számban azonosak. A finnugor nyelvek jellemző vonása a helyhatározó esetek nagy száma. Az alanyeset maga a tő minden rag nélkül: f. *kala*, mint lat. *mater*, *equa*. A genitivusnak állítólag nem volt ragja. Egyes finnugor nyelvekben azonban *-n* a genitivus ragja (lp. *guole* < *guolām, f. *kalan*, md. *kalón*, cser. *kolon*), a mely a szamojédban (kamassin *kolan*) is előfordulván okvetetlenül ősrégi s eredetileg *-n*-képzős adj. possessivum volt, a mit idg. analógiák is megerősítenek. Tulajdonképpen dativus H. WINKLER szerint a finnugor nyelvekben nem volt: a mai dativus-féle alakok általános jelentésű helyhat. esetből fejlődtek ki. Ez az állítás azonban bebizonyítatlan és bebizonyíthatatlan föltevés: a dativus kimutathatólag kisebb-nagyobb kiterjedésben úgy is szerepel, mint az érdek elvont esete, a melynek legrégebb alakja mai ismereteink szerint őslapp *-ni* (lp. *muñi* «nekem», f. *minun täytyy* «nekem kell», vog. *lone* «lónak»). A tárgyeset ragja ott, a hol még megvan, *-m*, pl. lp. *guöle* < *guolām, f. *kalan* < *kalam, cser. *kolom*, vog. *zulme* «a halat», kamaszin-szamojéd *kolam*: lat. *lupum*, *equam*.

Ezek bizony olyan viszonyok, a melyek az ősrökség felvételének nem igen kedveznek. A kettős szám az idg.-ban alaki szempontból ragtalan egyszámú képzés (HIRT, Hb. 216. STREITBERG, Urgan. Gramm. 225. BRUGMANN, Kvgl Gr. 387.). A többes szám jele a szó végén áll (nom. *-es*, acc. *-us*, dat. *-bhjos*, *-mos*, instr. *-ais*, *-bhīs*, *-mīs*; a loc. *-su*, *-si* és gen. *-ōm* egészen talányos); az egyes- és a többeszámú esetragok részben csak értelembeli kisiklások fölvetelével azonosíthatók (pl. instr. pl. *-ais* csak azzal a föllevéssel, hogy többesített dat. sg.), részben sehogy (pl. gen. sg. *-so*, *-sjo*, *-s*: plur. *-ōm*, loc. sg. *-i*: pl. *-si*, *-su*). Az idg. esetek alapjelentése az uralkodó felfogás sze-

rint túlnyomólag nem helyhatározói, hanem elvont (DELBRÜCK, Vergl. Syntax I, 181. s köv. l. BRUGMANN, Kvgl Gr. 417. s köv. l.). Az idg. és a finnugor esetragok közt alig van valami egyezés. W. legalább csak kettőre utal, ezek: az ablativus (idg. *-ēd, -ōd*: finnugor *-ta, -ža*, pl. lat. *rectē(d), lupō(d)*: lp. *alkot* < *alkūda, f. *ulkoa* < *ulkoža «kí-vülről», md. *tolgāda* «tolltól», szam. *fuada* «hátról» stb.) és a tárgy-eset (idg. *-m*: finnugor *-m*). SWEET (i. m. 118.) szerint ugyan az idg. nominativus s suffixuma nem egyéb, mint az egyes finnugor nyelvekben határozott articulus szerepét játszó *-sa, -s* rag, s UHLENBECK szerint is azonos a *so* mutató névmással; de ez a Bopp-féle felfogás ma valószínűtlenebb, mint valaha, s az azonosításnak a functio különbözősége sehogy sem kedvez. A többi ragok (gen., dat., instr.) terén teljes a disharmonia. Ily körülmények között csak egyetlen menekvés van: az a föltevés, hogy az ősrökonság abból az időből datálódik, a melyben a declinatio még csak a kialakulás stádiumában volt. Ezt az állapotot nem olyan nehéz nagy vonásokban rekonstruálni vagy legalább elképzelni. JACOBI (i. m. 1. és köv. l.) az összetételek mondat-tani viszonyainak vizsgálata alapján arra az igen valószínű eredményre jutott, hogy a nominativus, genitivus és accusativus híjával voltak a hangbeli exponensnek s csak helyzetük által jutottak mondatbeli szerepükhöz. A nominativus és a genitivus még később is, a mikor már raggal ellátva jelennek meg, csak hangsúly tekintetében különböztek (vö. N. VAN WILK, Der nominale Genetiv singular im Indogermanischen in seinem Verhältnis zum Nominativ): prótoidg. nom. *dejéwēs*: gen. *dejéwēs* = idg. nom. *djéūs*: gen. *diwōs* = gör. nom. *Zēūs*: gen. *Zeūs*. Legújabbán HIRT (IF. XVII, 36. és köv. l.) meglehetősen sikerrel vállalkozott annak kimutatására, hogy a casus indefinitus (= basis) mellett jelentkező csekély számú esetek közül egy s jelű mint nom., gen. és abl. sg., egy *m* jelű mint acc., instr. és dat.-abl. plur. szerepelt, s ezt a két casust UHLENBECK (IF. XII, 270.) activusával és passivusával azonosítja. Semmi sem áll tehát annak a feltevésnek útjában, hogy az idg. nyelvekben — s miért ne a finnugorban is és egyáltalában mindenütt? — valamikor semmiféle «declinatio» sem volt. E szempontból nézve a dolgot, abban, hogy a finnugor és idg. declinatio terén oly kevés az egyezés, semmi meglepő nem volna. A mi pedig a jelentést illeti, föltétlenül bizonyos, hogy az idg. esetek hosszú fejlődés útján jutottak jelentésükhöz. Hogy mi lappang a manapság még megállapítható túlnyomóan elvont «alapjelentések» mögött, azt jóformán nem is sejtethetjük. Hogy elvont esetek valami kézzelfogható, szemléleti — s mért ne helyi? — viszonyok kifejezésére használt esetenek alapulnak, az csak nem olyan hihetetlen (vö. SÜTTERLIN példáit: i. m.

102—3.). A dativusnak helyi alapjelentése, a mely ellen W. annyira harcol, egyenesen valószínű (HIRT, IF. XVII, 47.), s a dativus és locativus ablaut szempontjából csak az idg. alapnyelvben kezdett egymástól különbözni (prótoidg. dat. *pāterai*: loc. *pāterai* = idg. dat. *patrai*: loc. *patéri* = ói. dat. *pitré*: loc. *pitári*). E hosszú beszédnek kurta értelme az volna, hogy az esetleges ősrökonságnak a declinatio terén nincs akadálya — újra negatív eredmény tehát, de pozitívabb természetű kijelentést a fönnforgó körülmények között s az alább méltatandó nehézségek folytán nem lehet kockáztatni.

Számnevek. Ezen a téren csak bizonytalan és jelentéktelen egyezések vannak; ez azonban nem bizonyít az esetleges idg. rokonság ellen, mivel a finnugor nyelvekkel kétségtelenül rokon szamojéd nyelvekben is egészen mások a számnevek.

A tény mégis megdöbentő, a magyarázat nem kevésbé. A számnevek különben éppen a legeredetibb szókészlethez tartoznak: oly egyezés mint *dvāu* és *two* minden tér- és időbeli távolság és minden történeti emlék hiánya daczára hangos hirdetője az ősrégi indo-árja és a modern angol nyelv egykori azonosságának. Hogyan hidaljuk át ezt a tátongó úrt a finnugor és az idg. között? Azt mondjuk talán, hogy a közös ős-nyelvben még nem voltak számnevek? Milyen koldúszegevény lehetett akkor ez az ős-nyelv a közösség idején! A magasabb számok persze sok vad népnél hiányoznak (HÖRNES, Urgesch. 20.): így egyes északafrikai néger nyelvekben a tizesek az arabsból vannak átvéve (SÜTTERLIN, i. m. 84.), sőt az idg. tizes számrendszer is babiloni befolyáson alapuló tizenkettes és hatvanas rendszerek által van áttörve (ófn. *einlif* «11», *zwelif* «12», de: *drizehan*; ói. *pañcāśāt* «50», de: *šaštīś* «60» stb. vö. SCHRADER, Reall. s. v. Zahlen); a legalsó számjegyek azonban sehol sem hiányoznak. Ha tehát ezek sem közések a két nyelvcsaládban, akkor nem tudom, micsoda megfeleléseket akarunk bennük találni. Ha valahol, itt merül föl az a gyanú, hogy minden egyéb «közösség» is csak átvétel: a finnugor népek sok mindent vettek át az idg.-ból, csak számneveket nem, mert erre nem volt szükségük. Ha ebben megnyugodni nem akarunk, az «ősrökonság» alább adandó értelmezéséhez kell folyamodnunk, a melylyel a szamojéd számnevek dolgát is el lehet intézni. Ha ez sem tetszik, akkor nincs segítség, — non liquet.

Névmások. Sok névmás a finnugor nyelvekben és az idg.-ban egyformán kezdődik, pl. f. *minä* «én»: idg. **eme-*, **me-*; f. *sinä* < **tinä* «te»: idg. **teue-*, **tue-*, **te*; f. *hän* < **sän* «ő», *tämä* «ez»: idg. **so-*, **sā*, **to-*; f. *ken*, *kuka* «ki»: idg. **q*o-*, **q*ī-*, **q*ū-*; f. *joka* «a ki»: idg. *jo-*

De miért ne lehetne itt árja, germán és balto-szláv hatásokra gondolni, esetleg idg. alapnyelvi befolyásokra? Vegyük csak szemügyre a következő párhuzamokat: f. *minä*: gen. av. *mana*, gót *meina*, ószl. *mene* (a nom. és gen. viszonyát illetőleg vö. óp. gen. *mana* = újp. *man* «ich»); Horn, Neupers. Schriftsprache 117.); f. *sinä* < *tinä: gen. gót *peina*; f. *hän*: óizl. *hann* «er», *hon* «sie»; f. *ken*, votj. *kin*: acc. masc. neutr. av. *kəm*, nom. acc. neutr. ói. *kím* (egészen ilyen: lp. *tam*: ói. *tám*); f. *kuka*: litv. *köks* «wie beschaffen?», ószl. *kakь* «qualis?»; f. *joka*: litv. *jöks* «irgend welcher», ószl. *jakь* «qualis» (indef. relat.). A felsorolt párhuzamok túlyomó részben rendkívül jellemző és elszigetelt speciális képzések, úgy hogy az átvétel jóformán bizonyos, annyival inkább, mert a hasonlóság az egész szótestre kiterjed. Íme egy ilyen párhuzam részletes elemzése: SWEET (i. m. 120.) azt állítja, hogy f. partit. sg. *tätä* és gót *þata* azonosítandó; igaza lehet, de nem abban az értelemben, a melyben ő gondolja: a mutató névmás neutrumának alapalakja ugyanis mindenütt *tod: ói. *tád*, gör. *τό(δ)*, lat. *is-tud* < *is-tod stb., s ugyanerre az alapalakra mennek vissza az összes germán alakok is: óizl. *þat*, ófn. *daз* stb., az egyetlen gót *þata* kivételével, a melynek végső magánhangzója speciális gót jelenség (STREITBERG, i. m. 272. BRUGMANN, Kvgl Gr. 465.); a finn *tätä* tehát csak gót átvétel lehet.

Conjugatio. Korábban azt hitték, hogy e téren az ellentét a két nyelvcsalád között áthidalhatatlan, hogy a finnugor igealakok kizárólag névszói képzések, a melyeknek a tisztán finit idg. igealakokhoz semmi közük. Igaz, hogy igen sok finnugor finit igealak voltaképpen participium: f. *he antavat* «ők adnak» eredetileg valószínűleg a. m. «ők adók», lp. *mi addep* talán a. m. «mi adók», s ezek az alakok egészen olyanfélék, mint az orosz *my dali* «wir (haben) gegeben». Vannak azonban tisztán finit alakok is, a melyekben a személyrag nyilvánvalóan összefügg a személynévmással, de persze nem úgy, hogy azonos volna a megfelelő birtokos személyraggal, a mely esetben megint csak névszói alakkal volna dolgunk. Ilyen tisztán finit alak f. *elän* < *eläm, a melynek *m végzete egészen más, mint a *mi birtokos személyrag, s ebből nem keletkezhetett; éppen így viszonylik egymáshoz *elät* «élsz» és *elämäsi* < *elämäti «életed», *elämme* «élünk» és *elämämme* «életünk», *elätte* «éltek» és *elämäne* «életetek». E f. igealakoknak megfelelnek az idg.-ban olyanok, mint gör. *δίδω-μι*, *δίδω-μεν*, *δίδω-τε*. Kettőzött és augmentált alakok a finnugorban nincsenek, az idg.-ban viszont az infinitivasi és participiumi szerkezetek száma kevesebb. Általában: az idg. verbum finit irányban fejlődött ki erősebben, a finnugor verbum inkább nominalis irányban. Ennek daczára közös többől hajthattak.

Minden az igré vonatkozó elemzésnek csak az a föltevés lehet

a sarkpontja, hogy a névszó a prius, az ige a posterius, illetőleg hogy névszó és ige között különbség eredetileg nem volt. Az idg. ige viszonyainak vizsgálata szép számmal mutathat föl olyan finit igealakokat, a melyek névszói eredetűek; ilyenek pl. imperat. sg. 2. *aġé = voc. sg. *aġé; lat. med. pl. 2. *damini*: inf. ói. *dāmanē*, gör. *δόμειναι*; imperat. aor. med. sg. 2. gör. *δείξαι* = inf. aor. act. *δείξαι*; bizonyos plur. 3. szem. igealakok és participiumok szemmel láthatóan összefüggnek, így: *é-bheront (ói. *ábharan*, gör. *ἔφερον*) és **bheront-* (ói. *bharant-*, gör. *φεροντ-*), éppen így med. 3. sg. *e-dhətó (ói. *ádhita*, gör. *ἔθετο*) és pp. *dhətó* (ói. *hitá-*, gör. *θετό-*) stb. Ezen az alapon tovább építve s WUNDT (Völkerpsychologie I. 2, 133.) nyomán tovább haladva HIRT (Über den Ursprung der Verbalflexion im Indogermanischen. IF. XVII, 64. és köv. l.) arra az eredményre jutott, hogy az idg. igerendszer teljesen névszói eredetű; föltevésének részletei lehetnek egyben-másban kétesek vagy vakmerőek, de alap gondolata visszautasíthatatlan. E szerint nincs miért megütődni azon, hogy a finnugor finit formák személyragjai esetleg azonosak a megfelelő birt. személyraggal. Hogy különben pronomen (illetőleg: suffixum) possessivum vagy personale van-e a játékban, az egészen alárendelt kérdés (vö. SÜTTELIN, i. m. 81. 129—130.); nagyobb baj ennél az, hogy az idg. személyragoknak bármiféle névmási eredete valószínűleg a mesék országába való: így pl. az idg. sg. 2. *bheres, *bheresi vagy plur. 1. *smés, *bhéromos igealakokat semmiféle fonétikai mesterkedés sem hozhatja össze a megfelelő személyű pers. vagy poss. raggal. Ebben az irányban nem hatolhatván előre egyelőre csak azt vizsgálhatjuk, vajjon csakugyan összefüggnek-e az idg. és finnugor személyragok. Bajosan: a sg. 2. például a finnugorban explosívával, az idg.-ban sziszegővel van karakterizálva; a finnugor plur. 1. és 2. minden látszat szerint *k*-val többesített sg. 1. és 2.; az idg.-ban ebből semmi sincs: a plur. 1. *-mos* ragjánál (pl. lat. *īmus*, ószl. *jesmъ* etc.) még lehetne legalább arra gondolni, hogy *s*-szel többesített sg. (noha ez a föltevés tekintettel oly alakokra mint ói. *smási*, *ábharāma*, gör. *φέρομεν* stb. valószínűtlen, a milyen csak lehet), de a plur. 2. *-te* ragja oly messze áll az idg. sg. 2. ragjától, a milyen közelállónak látszik a finnugor sg. 2. ragjához. A végleges ítélettel azonban mégis várni kell: míg a finnugor személyragok története «megiratlan fejezet», nem lehet ebben a kérdésben véglegesen döntenit, s a legtanácsosabb W. negatív eredményét olyképpen formulázni, hogy a személyragokból ez idő szerint sem támadó-, sem védőfegyvert kovácsolni nem lehet. És éppen oly kevésbé lehet abból, hogy a finnugorban a kettőzött és augmentált alakok hiányoznak. A balto-szlávban meglévő egyetlen finit

perfectum-alak, ószl. *vēdē*, valamint az összes participiumok híjával vannak a kettőzésnek, s mivel ez a hiány hangtörvény útján magyarázhatatlan, lehetséges, hogy a kettőzés ezekben a nyelvekben nem is állott soha a tempus-képzés szolgálatában. Az augmentumnak nevezett időhatározó adverbium csak az árjában, örményben és görögben jelentkezik világosan, a germánban és a szlávban csak igen kétes nyomai vannak (gót *iddja*, ags. *ēode* és oly ószl. imperfectumok mint *nes-achis*), egybeütt hiányzik, s tekintve mivoltát kétségtelenül már az ősidg.-ban is hiányozhatott (BRUGMANN Gr. II. 866. Kvgl Gr. 486.), tehát nem volt a conjugatio integráló része. Ilyetén rendkívül kezdetleges viszonyok megkönnyítik az ősrökonság fōlvételét, de a bizonyítást nagyon meg is nehezítik vagy éppen lehetetlenné teszik.

Szóegyezések. Túlnyomó részük átvétel idg. nyelvek régiebb és újabb fejlődési korszakaiból. Az átvételeknek legrégiebb kimutatható forrása egy régi árja nyelvforma, a melyből igen sok szó jött át, pl. f. *sata*, lp. *čuotte*, md. *šada*, m. *šáz* stb. = ói. *šatám*, av. *satəm*. Vannak aztán olyan jövevényszavak, a melyek nyilvánvalóan idg. eredetűek, közvetlen forrásuk azonban nem egészen bizonyos: esetleg egy præ-árja (vorarisch), vagy éppen az ősidg. nyelv. Ilyen szó pl. f. *mehiläinen* (*h < š*), md. *m'ekš*, *m'ēs*, cser. *müks*, *müxs*, zürj. *muš*, *moš*, votj. *muš*, *müs*, m. *méh*, a melyet már gyakrabban az ói. *makšas* «fliege, biene», av. *mašši* «fliege, mücke» szavakkal állítottak össze. SETÁLÁ szerint a szó kiindulópontja egy armeniai v. thrakophryg nyelv volt. Ez azonban földrajzi okokból nem igen lehetséges: inkább valamely ősidg. nyelvjárásra kell gondolni.

Aligha. Az *š* eo ipso árja viszonyokra utal, s *mokš*^o csakis az indo-iráni nyelvekre szorítkozik (UHLENBECK s. v. BARTHOLOMAE, AirWb. s. v.). Mivel továbbá a méhnek idg. közös neve nincs is (SCHRADER, Reall. s. v. Biene), a finnugor szavak ősforrása nem lehet ősidg., legföllebb ősidg.-árja (urarisch; különben præ-árja és ősidg. is igen messze áll egymástól). Hogy azonban ősidg. jövevényszavak lehetnek a finnugorban, az több mint valószínű.

Más egyezések az ősrökonság bizonyítékai. Ezek közé tartozik f. *vesi* < *veti, md. *v'ed'*, cser. *βüt*, zürj. *va*, votj. *vu*, vog. *vit*, *vüt'*, *wüt'*, *üt'*, m. *viz*: idg. *ved. (arm. *get*, phryg *βεδν* etc.), a mely megfelelésre mint a törzsrokonság esetleges bizonyítékára már az óvatos THOMSEN utalt. Átvételről jóformán szó sem lehet, mert a szó az összes szamojéd nyelvekben is előfordul (kamasz. *bü*, osztják-szam. *üt*, *öt*, kondin-jurák *wit* stb.), aztán meg nem is kultúrfogalom hordozója.

Ez a szó kétségkívül a legerősebb argumentumok egyike, valószínűs Achilles; de ennek is van sebezhető sarka, a melyre alább uta-

lok rá, egyelőre csak azt jegyezve meg, hogy az előbb tárgyalt *méh* sem kultúrszó.

Hasonló jellegű a «név» fogalmát kifejező szó, a mely szintén minden finnugor és szamojéd nyelvben is megvan: f. *nimi*, zürj.-votj. *nim*, vog. *nām*, *nam*, osztj. *nem* stb., m. *név*, szamojéd *nim*, *nim*, *nem* stb. = ói. *nāman*. gör. *ὄνομα*, lat. *nomen*, ószl. *ime* stb. A *nem*-, *nim*- alaknak megfelelő forma idg. területen nem mutatható ki, a mi szintén az átvétel ellen szól.

Ellenkezőleg: minden az átvétel mellett szól. A szó idg. bázisa *nōmen (HIRT, Der idg. Ablaut, 311.), a mely ablautjával és suffixumával, valamint általános elterjedésével azt a benyomást kelti, hogy a legősibb idg. szókinszből való. E bázisnak megfelelő forma a finnugor és a szamojéd nyelvterületen nincs, sőt idg. folytatásai közül is hiányoznak azok, a melyekben az első szótag épségben maradt (V¹ *enāmen: gör. *ὄνομα*, RS *enāmen: ószl. *ime*); ellenben, igenis, megelhető az, a melyben az első és utolsó szótag zérusra van redukálva: *nōmŋ = árja *nāma. A finnugor *nem*-, *nim*- miatt fölemlítendő még: *nāmen (gót *namō*, óizl. *nafn* stb.).

A szintén igen elterjedt f. *kala*, lp. *guölle*, md. *kal*, cser. *kol*, vog. *zul*, *k'ul*. m. *hal* stb., szamojéd *kola* stb. szavakkal alak és jelentés tekintetében feltűnően egyezik idg. *(s)*qalo*-, *(s)*qalo*: an. *hvalr* «walfisch», mhd. *wels*, ópor. *kalis* «wels», lat. *squalus* «ein grösserer meerfisch».

Az átvétel lehetőségével itt is számolni kell (SCHRADER, Reall. s. v. Wels).

Ide tartozik aztán f. *koi* «morgendämmerung», lp. *kuöi²tēt* «leuchten», zürj. *kya* «helligkeit», vog. *khuj*, *χuj*, *khaj* «morgenröte», m. *hajnal* stb. stb. igen kiterjedt a szamojéd és török nyelvekben is jelentkező rokonsággal; e csoport idg. megfelelője *qoitu- (ói. *kētūš* «helle, licht», gót *haidus* «art, weise», an. *heið* «klarer himmel», *heiðr* «heiter», ahd. *heitar* stb.).

Idg. *qoitu formansa BRUGMANN (Grr. II, 1², 180.) szerint csak *u*; a bázis *t*-je ugyan talán *d*-vel váltakozik (cf. gót *heitō* «hitze», ahd. *heiz* «heiss» etc. UHLENBECK s. v. *cétati*), de azért aligha «suffixalis» jellegű (vö. pl. gör. *ζόρος* «Groll»: gót *hatis* «Hass» = idg. *kot:- *kod-), s még ha az volna is, az ősrökonság és az átvétel dilemmája nem volna eldöntve.

A f. *puren* «ich beisse», lp. *borrat* «essen», md. *pořems* «nagen, beissen», cser. *puram* «beissen, kauen». zürj. *purny*, osztj. *porlem*, vog. *puri* «beissen», m. *fúrni* csoporttal, a melynek a szamojédben és törökségben is vannak képviselői, lat. *forāre* stb. áll szemben. Az

alapul szolgáló gyökér jelentése: «mit einem scharfen instrument bearbeiten».

Ezen alapjelentés felvételének az a magyarázata, hogy W. a csoportot a «fűrő» finnugor nevével (f. *pura*, osztj. *par*, *por*, cser. *puro* stb.) hozza kapcsolatba; hogy mennyi joggal, azt nem tudom megítélni. A fonétikai viszonyok nem éppen megnyugtatók: a m. *fúr* végső mássalhangzója tudtommal nem eredeti (régebben: *fúl*, ma is: *fulánk*), talán dissimilatorius jelenség (vö. *füldal*); a mi az idg. összefüggést illeti, a bázis **bher*, **bherā*, **bherēi* (WALDE s. v. *ferio*), a mi a finnugor szavak vokalizmusára nézve nem kedvező. A fő azonban az, hogy a fűrő kultúreszköz s mint ilyen könnyen kél vándorútra. Hogy szamojéd *pare'* esetleg az osztj. *par*, *por* átvétele, azt maga W. megengedi, s hogy az osztják-szamojéd *pur* nem más mint az orosz *bur* «erd-, bergbohrer» átvétele, azt egyenesen állítja; miért tiltakozik tehát az osztj. *par*, *por* < orosz *bur* ellen? A f. *pura* W. szerint is élénken emlékeztet a svéd *borr*, norv. *bor*, mnd. *bor* szavakra; miért ne lehetne tehát germán jövevényszó, mikor a hasonló jelentésű f. *napa-kaira* sem más, mint egy köz-germán, s hozzá még összetett szó: ahd. *naga-bēr* < **naba-gēr*, agls. *nafo-gár*, an. *nafarr* (SCHRADER, Reall. s. v. *Bohrer*)? A viszonyok sokkal homályosabbak és zavarosabbak, semhogy építeni lehetne rájuk.

Már TOMASCHKEK utalt egy «gödör» jelentésű szócsoporra, mely Európában és Ázsiában nagyon el van terjedve; ez a csoport: f. *kuoppa* «grube», lp. *goppe* «aushöhlung», zürj. *göp*, *gu* «grube», votj. *gop* «thal, vertiefung», *gu* «grube, grab», m. *göbe* «wassergrube». *kupa* «vertiefung» stb. E szavak kölcsönös viszonya igen homályos, valamennyien nem tarthatnak szorosán össze; de minden esetre melléjük sorakozik oszm.-török *koba* «loch, grube, graben», mong. *γaba* «grube». Hasonló csoport az idg.-ban: gör. *γόπη* «erdhöhle, kammer», ószl. *župa* «grab» stb., aztán ói. *kūpas*, gör. *ζόπη* «höhle», lat. *cūpa*, kfn. *kopf* «trinkgefäß, kopf»; e gazdag csoport tagjai alak és jelentés tekintetében a finnugor szavakra emlékeztetnek, de ezeknek eredetijeik aligha lehetnek. A finnugor csoportban bizonyosan vannak idg. átvételek, de ősrokon megfelelések is.

Az egész bizonyítás ilyenformán meglehetősen határozatlan. Idg. **geup* és **keup* aligha tartozhatik össze; vagy talán csak a finnugor szókezdő *k*: *g* megmagyarázására való? Mit lehetne felhozni azon föltevés ellen, hogy az összes esetekben átvétel forog fönn? Hiszen a bizonyítékok között szereplő kfn. ófn. *kopf* sem más, mint az átvett latin *cuppa*, *cūpa* (KLUGE Etwb., DETTER Deutsches Wb. s. v. *Kopf*)! Ha W. ezt a kategóriát a neolith lakógödörrel (wohngrube) akarja összefüggésbe hozni, a dolog érdekében, t. i. a prähistoriai archäolo-

gia szempontjából, igaza lehet, de akkor ez a kategória kultúrszócsoport, a mely az ősrököntség fölvételét még inkább megnehezíti. A mint W. nézetének további támogatására fölhoz, tényleg egészen más valamit bizonyít. W. ugyanis úgy vélekedik, hogy a «kúpalakú, a lakógödör fölé emelt építmény» finnugor neve: f. *kota*, lp. *goatte*, md. *kudo*, cser. *kudo*, zürj. *-ka*, *-ku*, osztj. *χōt*, m. *ház* — jól ismert dolog az idg.-ban is, vö. *kútas*, *kutiš* «haus, hütte», av. *kata* «graben, haus» vagy pedig an. *kot*, ags. *cot* «kleine hütte». A germán szavak ősgermán alapalakja, *kuta (KLUGE-LUTZ, Engl. Etym. s. v. *cot*), igen könnyen szolgálhatott átvételek kiindulópontjául. Az árja szavak közül, a melyek a germán szavakkal természetesen nem függhetnek össze, *kutiš* és társai elesnek, mert prókritikus fejlemények, a melyeknek bázisa *kert «binden, flechten» (UHELENBECK s. v. WACKERNAGEL, AiGr. I, 169.). A megmaradó av. *kata* tehát nem az idg., hanem az annyiszor konstatált iráni összefüggést bizonyítaná. Hogy melyik fél volt az átvevő, egy perczig sem lehet kétséges. Irán földje ősrégi kultúrközpont: már az árja kultúra is régi semita s még régibb sumírakkad rétegben gyökerezik; ha már most SWEET (i. m. 124. és köv. l.) nyomán a sumír rokonságra nem akarunk építeni — a mi ugrás volna a sötétbe — csak az a lehetőség marad hátra, hogy az iráni nyelv volt az átadó.

A «holló» neve finnugor-szamojéd és idg. területen egyforma hangzású: f. *kaarne*, lp. *garanas* stb. jurák-szam. *har(o)na*, vö. gör. *χορῶνη*, *χορᾶξ*, lat. *cornix*, *corvus*.

Az onomatopoetikus befolyás lehetősége folytán, a melyet W. maga is megenged, ez a megfelelés nem sokat bizonyít.

Nem volna nehéz ilyféle megfelelésekből hosszú jegyzéket összeállítani, s még könnyebb lesz majd akkor, ha a szamojéd nyelvek szókincse föl lesz dolgozva. Ellenben a már ma is jól ismert török nyelvektől nem sokat várhatunk: ezek grammatikai és lexikális tekintetben meglehetősen eltérnek az elég szorosan összetartozó finnugor és szamojéd nyelvektől, úgyhogy az összefüggés a nagy ural-altáji nyelvcsalád keleti és nyugati ágai között némileg még problematikus és homályos; lehet, hogy a réseket ma már elveszett nyelvek és népek (pl. a nyugat-sibériai talányos szabirok) töltötték ki. Idg. nyomok azonban a törökségben is vanuak, úgyszintén ifjabb-idősebb átvételek is.

E kijelentések értékelését másokra kell bíznom, mert a probléma végképpen kívül esik látókörömön.

Vannak aztán igen nagy számban olyan szavak, a melyeket ősrerű hangalkatuk miatt az ősrökon szavak kategóriájába lehetne

sorolni, a melyek azonban az ural-altáji nyelvcsoporthoz csak egy-egy ágában fordulnak elő. Ilyen f. *mesi* < *meti «honig», lp. *mietta* «met», md. *med'*, cser. *mü*, zürj. *ma*, votj. *mu*, m. *méz*: idg. *medhu «met, honig, wein» > ói. *mádhū* «honig, süsser trunk», gör. *μέθυ* «wein», ószl. *medъ* «honig, wein», litv. *midūs* «met», *medūs* «honig», an. *mjoðr* < *meduz «met». Árja jövevényszó *e*-je miatt nem lehet; germán, litván v. szláv eredet elgondolhatatlan, mert a szó az egész finnugor területen el van terjedve. A szó tehát ós-idg. jövevényszónak vagy közös idg.-finnugor szónak is tekinthető. Más szavaknál ez idő szerint lehetetlen átvételre gondolni. Ilyen f. *suola*, md. *sal*, zürj. *sol*, votj. *syal* «salz»: gör. *ἄλς*, lat. *sal*, ószl. *sol*, lett *sāls* stb. Az összefüggés nyilvánvaló, de nem lehet oly régi idg. formát kimutatni, a melyből a szó közvetlenül átvéve lehetne: az ósrokonság csaknem bizonyos.

A bizonytalanság, mint W. kifejezéseiből látni való, igen nagy, a valószínűség azonban mégis az ósrokonság ellen szól. Ugyanis mind a két szó kultúrszó, a mely kategóriája a szavaknak óriási területen terjedhet el: ha pl. a «bors» és neve (ó. *pippalí*) Indiából Észak-európába eljuthatott (vö. ófn. *pfëffar*, agls. *pipor*, an. *piparr*; SCHRADER, Reall. s. v. *Pfeffer*. UHLENBECK s. v. *pippalam*), miért ne juthatott volna el idg. *medhu és *sāld finnugor nyelvterületre? A só esetében különben új mezeje tárul föl a valószínűségeknek: mivel nyomai már a dán konyhahulladékokban kimutathatók (HIRT, Idg. 297.) s használata minden kétséget kizárólag okvetetlenül ósrégi, azért jóformán kikerülhetetlen az a föltevés, hogy neve az idg.-ban bevándorlott szó, a mint ezt már tekintélyek is lehetségesnek tüntették föl (BRUGMANN, Gr. I², 162. SCHRADER, Reall. s. v. *Salz*). Azon eshetőségen kívül tehát, hogy a só és nevét valamelyik nyelvcsalád a másiktól vette, fönnforog még az is, hogy mind a kettő egy harmadik prähistorikus csoporttól vette át; az ósrokonság minden analógia szerint sokkal valószínűlenebb, mint az átvétel, és szorosán véve semmi esetre sem bizonyítható be (l. még alább).

Az ANDERSONTÓL összegyűjtött anyagban meglehetősen sok szót lehetne ósrokonnak tekinteni. De sok esetben korai volna valamely szónak eredetéről határozottabban nyilatkozni, mert a keleti finnugor nyelvek története még mély homályba van burkolva, s így, mivel a notórius árja átvételek éppen ezekben a legszámosabbak, gyakran lehetetlen megmondani, nincs-e átvétellel dolgunk. Újabban a finnugor nyelvek történetének kutatása terén élénk tevékenység uralkodik s nem sokára jobban felkészülve foghatunk a probléma megoldásához. De a végeredmény már most is egészen kétségtelen: az idg. és a finnugor nyelvek ósrokonok. Azt persze nem remélhetjük, hogy a közös forrásból való eredet törvényeit valaha pontosabban fogjuk ismerni: ez az eredet beláthatatlan régi időkbe esik, ismereteink mindig felü-

letesek lesznek, s azok, a kik mindenütt mathematikai bizonyítékokat akarnak, soha sem lesznek megelégedve az eredményekkel. De ez semmit sem tesz. Elvégre nem az a fontos, hogy valamely ősfinnugor-szamojéd umlauttal vagy éppen egy ősidg. lautverschiebunggal jöjjünk tisztába, hanem azt kell megtudnunk, milyen módszereket és elemeket használtak föl ezek az ősnyelvek morphologiai rendszerük kiépítésére, s ezt jócskán elősegíti az idg., illetőleg finnugor és szamojéd nyelvek morphologiai rendszereinek összehasonlítása. Ebbe a munkába szerencsére bevonhatjuk az áltáji nyelveket is, a melyek általában még sokkal eredetibb fokon állanak, mint a nyugati ágak, s a melyek segítségével még mélyebben fogunk az idg. nyelvek homályos őstörténetébe behatolhatni.

Sajnálatomra sokkal skeptikusabb álláspontot kell elfoglalom: a távolabb állók szemében már az összehordott anyag mennyisége sem indokolja a vérmes reményeket. SWEET persze még kevesebb anyag alapján még energikusabb kijelentést tesz (i. m. 120.): «If all these and many other resemblances that might be adduced do not prove the common origin of Aryan and Ugrian, and if we assume that the Ugrians borrowed not only a great part of their vocabulary, but also many of their derivative syllables, together with at least the personal endings of their verbs from the Aryan, then the whole fabric of comparative philology falls to the ground...» De ez nem változtat a dolgon: ellenben elkerülhetetlenül szükséges az egész anyagot közölni, illetőleg — ha nem volna még együtt — összehordani, ha ugyan arról van szó, hogy tudjunk, nem pedig, hogy a mester szavára esküdjünk. A teljes anyagot aztán módszeresen kell feldolgozni s e végre mindenek előtt a belső kérdéseket kell megoldani: meg kell csinálni az ősi ural-altáji vagy legalább finnugor grammatikát, hang- és alaktant egyaránt — mert tekintve az eddig elért eredményeket nem hinném, hogy csakugyan annyi umlaut és lautverschiebung volna ismeretes, a mennyi a probléma megoldásához elégséges. A nyelvjelenségek kölömben összefüggnek, s egyiket sem lehet kicsinyelni: nemcsak a lautverschiebung fontos, hanem a Verner-féle törvénnyel megmagyarázott «kivételei» is, mert ezek összefüggnek a proethnikus hangsúlyozással, ez viszont az ablauttal, ez meg a semasiológiával stb. A legapróbb részletekre kiterjedő grammatikai, főleg phonologiai akribia nélkül a morphologiai rendszerek hasonlítását sem biztat sikerrel. S hogy W. ennek nagyon is tudatában van, annak jelen cikkében követett eljárása a legjobb bizonyítéka.

Az eddigi anyag alapján kialakult nézetemet a legnagyobb föntartással következőleg formulálnám.

Az idg. és a finnugor nyelvek mai állapotukban rendkívül különböző benyomást tesznek. Valószínű, hogy a két nyelvcsoport jellemző különbségei (magánhangzó-harmónia, hangsúly, fokváltakozás, ablaut, kettőzés, grammatikai nem stb.) túlnyomó részben, talán kivétel nélkül másodlagos fejlemények, a melyek az ősrökonság felvételét nem gátolják. Az ilyképpen elhanyagolható különbségek mellett látszat szerint nagyobbszámú lexikális és csekélyebb számú morfológiai egyezések vannak, s ezek volnának az esetleges nyelvrokonság pozitív bizonyítékai.

A mi a szókészletet illeti, rendkívül feltűnő a számnévi egyezések teljes hiánya, szemben a névmási egyezéseknek szinte teljes azonosságával. Az egyező szókészlet legnagyobb része általános megegyezés szerint és kimutathatólag átvétel egyes idg. nyelvek (germán, balto-szláv, árja) területéről. Az ennek levonása után megmaradó kis hányad átvétel volta igen valószínű, ősrökonsága nagyon kétes, szinte bebizonyíthatatlan. Ha azt kérdezzük, hogy egy relative jól ismert és homogén tömegben, a milyen az idg. alapnyelv, hogyan támadhattak közidg. lexikális egyezések, csak ez lehet a felelet: úgy, hogy valamely szó a nyelvterület bizonyos pontján életbe lépett s innen hullám alakjában szétterjedve egyénről egyénre, törzsről-törzsre szállott, míg az egész nyelvterület minden pontjára el nem jutott. Ezt a magában véve is világos és elfogadható föltevést még inkább megerősíti a részleges, csupán bizonyos számú nyelvekre szorítkozó egyezések megvolta: ezek részben okvetetlenül úgy támadtak, hogy valamely közép-pontból kiindulva terjedésük közben bizonyos ponton megállottak (az a föltevés, hogy az összefüggő nyelvterület többi részében minden esetben kivesztek, az elméleti lehetőséggel és a tényekkel egyaránt ellenkezik). Szóval: részleges és általános idg. egyezések egyformán átvétel útján terjedtek el, s ősrökonság és primordiális átvétel lényegében egy; a kettőt szétválasztani velejében hiú és a priori eredménytelen törekvés. Föltéve tehát, hogy a finnugor és idg. nyelveket beszélő népek valamikor egy egységes ősnépet alkottak, az ősrökonság esetleges jelei ebben a legkedvezőbb esetben is csak ősrégi átvételeknek bizonyulnának. Ilyen egységes ősnép felvétele azonban semmivel sem bizonyítható föltevés, a melynek csupán elméleti alapja van s csak azért van, mert a primitív ősalapotokról végkép semmit sem tudunk. A mit tudunk s a mire tehát építhetünk, csak annyi, hogy a finnugor és az idg. nyelvterület határos volt: a finnugor népek legrégibb lakóhelyei ugyanis mai tudomásunk szerint a Keleti-tengertől és a Finn-öböltől az Uralig és a Kaspi-tengerig terjedtek (így W., nagyjában ugyanígy SCHRADER, Reall. s. v. Urheimat 894. SWEET i. m.

113. HIRT, Idg. 71.), az idg. őshaza pedig, illetőleg az idg. nyelveket beszélő népek legrégibb elterjedési sphaerája talán Skandinávia (így SWEET i. m. 130., 132., mint már előtte PENKA), nagyobb valószínűséggel az északkeleti orosz erdővidék (HIRT i. m. 183., 189.) vagy a délkeleti orosz steppe (SCHRADER u. o.), esetleg valamennyi, de mindenestre Európa keleti része. Ez a földrajzi szomszédság teljesen elégséges volna az egyezések megmagyarázására: hogy idg. szavak finnugor nyelvterületre vándorolhattak és megfordítva, az oly föltevés, melyet a szavak története minden kívánható evidentiával s a legszélesebb terjedelemben megerősít. Az átvételnek nincs határa, nincs rációja: átvesznek első sorban kultúrshókat, de aztán mindent a világon s minden belátható szükség nélkül, s a betolakodott idegen szavak igen könnyen kiszorítják az ősrégi autochthonokat, úgyhogy amazoknak megvolta sohasem lehet bizonyítéka a velük jelzett fogalom eredeti hiányának. A lónak ősrégi germán nevét (vö. agls. *eoh*, an. *jór*, as. *ëhu*-, gót *aihua*:- idg. *ekwo*-) kiszorítja a görög és gall elemekből álló késő latin *paraveredus* = ófn. *pferfrit* «ló»; viszont a germán eredetű *ganso* «lúd» behatol a spanyolba, *jégere* «vadász» a litvánba, *cedo* «gyermek» az ószlávba, *föld* a magyarba stb. Hogy a f. *saippio* eredetije a germ. **saipjon* (fn. *seipfe*), hogy *rengas* őse a germ. **hringaz* (ófn. *hrinc*) vagy hogy a m. *herczeg*, *polgár* germ. bevándorlottak, azt meg lehet érteni; de miért jövevénytűző a finnben *akana* «polyva» (gót *ahana*), *multa* «föld» (gót *mulda*), *kaunis* «szép» (gót *skauns*), *rauma* «folyam» (germ. **strauuma*-), *kernas* (ném. *gern*) «szives» vagy a magyarban *medve* (ószl. *medvéd*), *rend* (ószl. *rend*) stb.? Hogy efféle átvételekre szükség nem volt, az nyilvánvaló. S nyilvánvaló az is, hogy a mi a történeti időkben lépten-nyomon szembeötlő és kézzelfogható tény, az a történetelőtti időkben is legalább is éppen oly gyakori jelenség lehetett — legalább is, mert kezdetlegesebb műveltségi viszonyok között nagyobb az átvételek szükségessége. Kiegészítésül nem fölösleges arra utalni, hogy lexikális egyezés csalfa látszat is lehet; vannak értelem és alak tekintetében egybevágó megfelelések, a melyek láttára az ember nem hisz a szemeinek, vö. *latyak*: óír *lathach* «Schlamm», *tenyér*: kfn. *tener* «flache Hand», *nő*: kínai *nü* «donna», *kér*: fidzsi *kere* «pregare» stb. Hogy ilyen lidérczek a finnugor és idg. rokonság bizonyítására összehordott anyagban is lesznek, arról meg vagyok győződve. Föltűnő végül, hogy olyan fogalmak, mint «víz», «hal», «holló», «név», kifejezésére vannak állítólag ősrökon szavak, sokkal primitívebb fogalmak, mint testrészek, családtagok, kifejezésére meg nincsenek. A ki ily nehézségek daczára egyezéseket ősrökonság bizonyítékainak nyilvánít, az többet mond, mint a mennyire,

legalább ez idő szerint, jogosítva van, s minden esetre többet, mint a mennyit be tud bizonyítani.

A mi pedig a morfológiai egyezéseket illeti — mindig föltéve, hogy csakugyan vannak és eléggé evidensek — természetesen igen erős az a praëjudicium, hogy ősrökség bizonyítékai. Egyelőre azonban úgy látszik, hogy számuk, főképpen a flexio terén, igen csekély. Ez ugyan még nem volna baj, mert a tőképzés és flexio keletkezését tetszés szerinti régi időből keltezhetjük. A dolognak azonban az a bökkenője, hogy bizonyos várható primitív egyezések (pl. az *s*-nom. vagy a sg. 2. nem jelentkeznek, mások viszont (pl. az *-m*-acc.), noha a flexio fejlettebb állapotára utalnak, kimutathatók. Így aztán a következő dilemma előtt állunk: vagy volt az egységes ősnyelvben flexio — a mi csaknem hihetetlen — s akkor kifejlett flexivikus alakok elvesztek, vagy nem volt — a mi a priori valószínű — s akkor a flexivikus egyezések csak látszólagosak. Ennek a látszatnak két oka lehet: a véletlenség és az átvétel. Ez az utóbbi feltevés első tekintetre valószínű hærésis, de nem az: flexivikus egyezések is csak olyan módon terjedhettek el az ősnyelvben, mint a lexikálisok, t. i. átvétel útján — azzal a különbséggel, hogy elterjedésükhöz huzamosabb és bensőbb nyelvi érintkezésre volt szükség. Másrészt meggyőződésem szerint, a melyet azonban tér szűkében itt meg nem okolhatok, flexio és tőképzés, illetőleg flexivikus és tőképző «suffixumok» között a nyelv morphogenetikus stádiumában nem lehetett különbség: tőképző suffixumok vándorlása pedig a történeti időkbén minden kétséget kizáró módon kimutatható: így pl. szláv eredetű suffixuma van a régi m. *fegyver-nek* szónak, francia suffixum jelentkezik az olyan német szavakban mint *halb-ier-en* (fr. *polir*), *mancher-lei* (ófr. *ley* «Art u. Weise») stb. E szempontból nézve a dolgot a flexivikus suffixumok történelem-előtti vándorlása nem olyan föltűnő, semmi esetre sem föltűnőbb, mint pl. az, hogy a finnben a jelző melléknév a jelzett szóval számban és esetben megegyezik, holott más finnugor nyelvekben rectio nélkül szűkölködik. A morfológiai egyezések másik forrása a véletlen: így némely indokínai nyelvekben *-m*-accusativust találunk (TROMBETTI, L'unità d'origine del linguaggio. 128.); az óperzsa enklitikus névmások újperzsa folytatói (HORN, i. m. 119.) névszók mögött csalódásig hasonlítanak a finnugor birtokos személyragokhoz, vö. újp. *pidaram*, *pidarat*, *pidarasz* «mein, dein, sein Vater»: lp. *čalmem*, *čalmed*, *čalmesz* «szemem, szemed, szeme»; az óírben a pers. pronomenek a praëpositiókhoz függednek, mint a magyarban a személyragok a névutóhoz, vö. óír. *immut*, *immut*, *imbi*: «körülöttem, körülötted, körülötte». Ilyféle véletlen találkozásoknak valószínű melegágya a hangbeli kiegyenlítődé — az a jelenség, hogy

eredetileg megvolt hangzásbeli különbségek zérusra redukálódnak: így az óir *bermme*, *berthe* «ferimus, fertis» alakok suffixumai csak látszólag hasonlítanak a f. *sanomme*, *sanotte* «mondunk, mondotok» alakok suffixumaihoz; az olyan idg. dentalis praeteritumok mint újp. *kardam* «ich that», *guftam* «ich sagte» v. óir *as-ru-bart* «dixit», *alt* «educavit» egészen másféle képzések mint a germán «gyöngö» praeteritum (gót *sōkida*, *nasida*, ófn. *suohra*, *nerita*) stb. Ily reflexiók hatása alatt az amúgy is vékony morphologiai anyag egészen összezsugorodik s nem nyújthat elég széles alapot következtetések számára.

Mindaz, a mit az idg. és finnugor ősrökonság kérdéséről az általános és az idg. nyelvtudomány álláspontján ez idő szerint mondani lehet, nézetem szerint csak ennyi: az eddig összehordott, illetőleg közölt anyag se mennyiség, se minőség tekintetében nem olyan, hogy a dogmatikus állásfoglalást igazolná. Bármilyenek legyenek is egyéni benyomásaink, tudni nem tudunk semmit, s féltő, hogy egyhamar nem is fogunk. De azért a czikk tudós szerzőjének összefoglaló és elmemozdító észrevételeiért mindenesetre hálára vagyunk kötelezve s fokozott érdeklődéssel várjuk e körbe vágó további relatióit és mondanivalóit. A ki keres, az talál, — ha ma nem, hát holnap.

SCHMIDT JÓZSEF.